

Nätverket Svenska Kulturlandskap

Samlat brukande av olika markslag

Temadag på Hjälmö i Stockholms skärgård
28 september 2016

Minnesanteckningar

Genomförande

Temadagen leddes av Anna Westin och Tommy Lennartsson vid Centrum för biologisk mångfald vid Sveriges lantbruksuniversitet, tillsammans med brukarna på Hjälmö, Lill och Per Schierman. Vi tittade tillsammans på olika markslag, både inägomarker och utmarker, och diskuterade värden, prioriteringar, vägval m.m. Vi tittade även på gårdens förutsättningar för brukande, förr i tiden och idag. Det handlar om djurbesättning, växtföljder, skogsbruk, maskiner och verktyg, ekonomi, tid i vardagen och mycket annat.

Vad menas med "samlat brukande av olika markslag"?

Det handlar helt enkelt om att ta ett helhetsgrepp på den brukningsenhet som man arbetar med. Vilka markslag, djur och övriga förutsättningar har man att jobba med? Inte minst viktigt är att i möjligaste mån få med utmarkerna, alltså normalt det som idag kallas skogsmark. När man arbetar med traditionellt inriktad skötsel för att gynna natur- och kulturvärden kan det handla om slåtter, hamling, stängsling, betesgång och mycket annat. Kanske har man bara ett enda skifte att hantera. Eller så sköter man olika marker som delar i gårdens helhet. I båda fallen behöver man fundera över hur skötseln har förändrats, och förändras, i tid och rum.

på ön Stora hästnacken, nordväst om Hjälmö

Markerna har formats av det historiska brukandet där varje skifte var del av ett större sammanhang på gårds- eller bynivå. Hur markerna brukades berodde på de förutsättningar som rådde vid en viss tidpunkt, med de djur, grödor och marker som stod till buds. Nyttjandet av gårdens marker var en rörlig helhet, där brukandet av de olika delarna berodde på planeringen av växtföljd, bete m.m. för hela gården. Ibland blev resultatet ett varierat nyttjande av ett skifte, t.ex. växling mellan bete och slåtter, eller lindbruk i ängsmark, ibland var det mer likt år efter år. Den här helheten behöver vi i många fall förstå, som en förutsättning för de värden vi ser idag. Läs mer om allt detta [här](#). Se också Riksantikvarieämbetets sida om [biologiskt kulturarv](#), och särskilt det s.k. [Vårda väl-bladet](#) om att tolka biologiskt kulturarv, där exempel från just Hjälmö ingår.

Hur ta sig an allt detta? En kort handledning

Börja med historien

Ta reda på så mycket som möjligt: gamla kartor, fotografier, dagböcker och annat källmaterial. Särskilt viktigt är att få klart för sig var tidigare gränser mellan olika markslag har gått. Ibland är de desamma som idag, ibland hittar man spår eller t.o.m. stensträngar, och ibland finns de bara kvar på gamla kartor.

Fånga upp natur- och kulturvärden

Ett första steg är att ta reda på vilka natur- och kulturvärden som är registrerade i markerna. Det kan vara byggnader, fornlämningar, utpekade naturtyper eller fynd av arter. De ger viktiga ledtrådar men är även skyddsvärda i sig, ur ett större perspektiv. Därutöver finns mycket annat som kan lämna värdefull information om brukningshistorien och förutsättningarna idag. Till exempel kan äldre träd bära på intressanta spår, eller berätta om tidigare markanvändning bara genom sitt växtsätt.

Se till helheten

För att komma fram till hur varje enskild del bäst kan skötas, behöver man utgå från helheten. Brukandet måste fungera för de olika markslagen tillsammans. Det kan handla om växtföljd, betesregim, förflyttning av biomassa och näring mellan olika delar, med mera. Har man dessutom möjlighet att lyfta blicken och ta hänsyn till hur kringliggande landskap är beskaffat så är det ännu bättre.

Hur ser målbilden ut?

En central fråga att ta ställning till är vad det är man vill åstadkomma, egentligen. På vissa håll har man beslutat sig för att återskapa markanvändning och landskap så som det såg ut vid en viss tidpunkt, t.ex. tidigt 1800-tal. Ofta kan det vara svårt att genomföra en sådan sak helt konsekvent. Ibland har man inte tillgång till tillräckligt med information för att veta riktigt vad som är vad. Landskapet innehåller alltid spår efter olika tidsperioder, och om målet är att ta tillvara på det som finns kvar är det mindre lämpligt att försöka återskapa endast en tidsperiod. Det kan då landa i att man börjar med att avlägsna följderna av de senaste decenniernas ändrade hävd. Många gånger kan det vara klokt att ta sig fram steg för steg och utvärdera vartefter. Vanligen blir det så bara av resursskäl. Det är då extra viktigt att man har tänkt till kring helhet och målbild för hela det avsnitt av landskapet som man arbetar med.

Hägnader

Hur hägnader dras och när man betar olika marker, är ett viktigt verktyg för att forma skötseln. Till exempel blev områdena förr betesfredade fram till sensommaren om de låg i samma fälla som åker eller äng, och det har ofta format vegetationen. Det här kan man med fördel fånga upp i dagens skötsel. Vilka delar av ev. tillgänglig utmark som betas, och tillsammans med vilka andra markslag, har också stor betydelse. Om möjligt bör man dra stängsel så att betet kan organiseras för att ge samma effekt på biologin som den historiska skötseln. Det är alltså i normalfallet en god sak att ansluta till tidigare gränser mellan olika markslag.

Hur såg det egentligen ut här för t.ex. 100 år sedan?

Varför finns det fler örter kvar i åkern än på Åkerholmen?

Restaurering

När man tar ett helhetsgrepp på markerna så ställs man ofta inför ett behov av att röja fram igenvuxna marker. Det kan också handla om att glesa ut på lämpligt sätt i skogbevuxna utmarker för att skapa bättre betesmark och gynna viss vegetation. Det gäller att skapa sig en god bild av hur markerna kan ha sett ut, och hur man med röjning kan åstadkomma den målbild man siktar mot. Har man det, kan man i många fall göra ganska omfattande ingrepp med gott resultat. En förutsättning är förstås att man har klart för sig hur marken sedan ska brukas.

Löpande skötsel

Om man har arbetat med de olika delarna enligt ovan, så kan det förefalla ganska klart hur de olika markslagen ska skötas: åker, äng, hagmarker och utmarker. Det är då det verkligen gäller att tänka till kring helheten i tid och rum, som ibland innefattar stor variation. Många har gjort så att varje enskilt område sköts i princip på samma sätt varje år. Men det innebär i vissa fall att en mycket viktig faktor går förlorad: markerna ser ut som de gör därför att de bär på ett arv av skiftande bruk över tid. Det är lätt att underskatta betydelsen av det här. På liknande sätt som en växtföljd i åkermark behöver man alltså arbeta med en varierad skötsel över årens gång, där så är lämpligt och möjligt.

Prioriteringar och vägval

I vardagen har man ofrånkomligen begränsade resurser och ställs inför olika vägval. Ju mer man har tagit reda på, och ju mer man har tänkt på vartåt man vill sträva, desto bättre grund för prioriteringar och vägval har man. Om man bara kan göra en liten del av det man egentligen önskar, så är det viktigt att den åtminstone pekar åt det håll man vill. Och det avgörs utifrån helheten, det samlade brukandet av olika markslag.

Restaurering av fuktängar som vuxit igen med vass (längst bort)

Tillgänglig maskinpark har stor betydelse för vilken skötsel man kan hålla igång